

Az Alföld és a tanyavilág belső gyarmatosítására született koncepciók a 20. században*

Kimmel Máté

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola

— PhD-hallgató, társadalomtörténész

Az alföldi pusztásodás egyik szembevetendő hosszútávú következménye a mezővárosok sajátos határhasználatának kialakulása, a tanyák elterjedése volt. A 19. század végén a gabonaválság terelte az agrárszakértők figyelmét az alföldi gazdaságokra, ezzel megindítva a tanyakérdésnek nevezett tudományos és politikai diskurzust. A tanyakérdés egyszerre volt gazdasági és szociális kérdés, és ennek tudatában is igyekeztek választ adni rá. Mint gazdasági kérdés, a tanyakérdés megoldása az Alföld és ezzel az ország agrártermelésének fokozását jelentette. Mint szociális kérdés, arra irányult, hogy a különféle korabeli gazdasági válságok okozta társadalmi feszültségeket oldják, és ezzel a mindenkori politikai-társadalmi rendszer stabilitását fenntartsák. A kettő szorosan összefügg, hiszen az elgondolás szerint a tanyás gazdaságok megerősödésével az agrártársadalom életszínvonalának növekedése, a szociális intézkedésekkel pedig a gazdaságok korszerűsödése is együtt jár.

A tanyakérdés a 20. század első felében

Az alföldi környezet átalakítására már a 19. században is születtek nagyszabású tervek. Széchenyi például hajózható öntözőcsatornákkal hálózta volna be az Alföldet. Ezt az elgondolást később a tanyakérdés irodalmában is újraértelmezték.¹ A 19. század végén az agrárium válsága terelte a közfigyelmet az Alföldre. Az értekezés a birtokos-politikusok egyik fontos szervezetében, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületen (OMGE) belül indult meg. A diskurzus első résztvevői közül ki kell emelnünk Forster Gézát, az egyesület elnökét, valamint Cserhádi Sándort, az OMGE Növénytermesztési Szakosztályának igazgatóját, akik szakírói munkásságuk során már az Alföld-problémakör külön is tárgyalt és fontos rész kérdéseként mutattak rá a tanyákkal kapcsolatos gondokra.²

* Készült az MTA—BTK Lendület Munkaformák Kutatócsoport keretében.

¹ FORSTER 1907: 25–26; KAÁN 1927: 101, 112.

² Forster Géza; Cserhádi Sándor. *Magyar életrajzi lexikon*.

Cserhádi az Alföld vizsgálata során arra jutott, hogy a gazdasági problémák egyik fő oka az „ottani viszonyokban”, azaz nagyrészt a tanyavilágban keresendő. Ezt a nézetét hangoztatta vitaindító cikksorozatában is. A szakíró szerint a tanyavilág szórványossága és a nagy távolságok jelentősen akadályozzák az alföldi gazdákat a professzionális termelésben, mivel a folytonos ki-be utazás a városból ellehetetleníti az időigényesebb belterjes művelést.³ 1905-ben az OMGE Növénytermesztési Szakosztálya az Alföld egyes alrégióinak tanulmányozásáról döntött.⁴ Törekvésük az igazgató, Forster támogatását is élvezte.⁵

Forster agrárpolitikus és sikeres középirtokos gazda volt, a szövetkezés ösztönzőjeként a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének, a Hangyának és a Gazdák Biztosító Szövetkezetének alapításában is részt vett. 1891-ben lett az OMGE igazgatója.⁶ Az Alföldről szóló terveit 1907-ben vetette papírra. Kötetében az öntözés, állattartás és trágyázás javítása, valamint a mintagazdaságok és a szövetkezetek létrehozása mellett érvelt. A javaslatok második csoportja a specifikusan alföldi problémákra adott választ, például a szikjavítás, a fásítás és a közlekedés megkönnyítése. Emellett hangsúlyos a középirtokok támogatásának szándéka, mivel a középirtok általában innovatívabbnak látta, aki jó hatással van a környezetére is.⁷ A tanyavilág szétszórtságából adódó problémák leküzdésére úgynevezett fiókközségek létrehozását javasolta. Eszerint egy-egy tanyás csoportosulás centrumában olyan külterületi központokat kellene létrehozni a mezővárosok határaitban, amelyek nem szakadnak el a várostól, de önálló iskolával, óvodával, orvossal, állatorvossal, iparos- és szövetkezeti helyiségekkel rendelkeznek. Az elképzelés szerint a központok közelebb vinnék az intézményeket a tanyákhoz, így a gazda több időt tölthetne a birtokán. Ezáltal az állandó jelenlétet jobban igénylő, belterjesebb termelési módokat is alkalmazhatná.⁸

A két szerzőnek az évtizedben bekövetkezett halála után a kezdeményezést Magyar Gazdaszövetség⁹ vette át. A szervezet munkatársaként Czettler Jenő 1913-ban publikálta a *Tanyai település és tanyai központok*¹⁰ című összefoglalóját az alföldi feladatokról. Czettler később a Magyar Gazdaszövetség elnökeként is vezető szerepet vállalt a tanyakérdés további tanulmányozásában. 1914-ben a szervezet Forster felvetései és az OMGE adatgyűjtései nyomán hozzáfogott az első tanyakongresszus megszervezéséhez, de a háború és a politikai válság keresztülvágta a terveiket. Végül csak 1921 júniusában került sor a kongresszusra, amelyet Kecskeméten tartottak meg.¹¹ A korábban felvetett problémák mellett itt már értelemszerűen a Trianon utáni gazdasági átrendeződés került az előadások témájának középpontjába.

1921–1922-ben Rubinek Gyula, a földreformot is előkészítő agrárminiszter kezdeményezésére megalakultak az elvileg a hivatalos és egységesebb agrár-érdekképviseletet ellátni hivatott, ugyanakkor rendszerkonszolidációs célokat is szolgáló mezőgazdasági kamarák.¹² A Gesztelyi

³ CSERHÁTI 1907: 4, 7, 14–15; *Köztelek* 1905. 04. 12.: 647–649.

⁴ *Köztelek* 1905. 11. 22.: 1914–1917.

⁵ FORSTER 1907: 54–55.

⁶ Forster Géza. *Magyar életrajzi lexikon*.

⁷ FORSTER 1907: 43, 63.

⁸ FORSTER 1907: 15–19.

⁹ A Gazdaszövetséget az 1896-os gazdakongresszuson az agráriusok vezetője, Károlyi Sándor gróf kezdeményezésére hozták létre. Célja a gazdaközösség összefogása és közös érdekvédelmi fellépése volt.

¹⁰ CZETTLER 1913.

¹¹ CZETTLER 1921: 438–439.

¹² BÓDY 2020: 182. A mezőgazdasági érdekképviselet. *Köztelek* 1920. 05. 01. (30) 18, 318–321.

Nagy László igazgatósága alatt álló Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara (DTMK) a következő évtizedekben vezető intézménye lett a tanyakérdésről folyt közéleti diskurzusnak.¹³ Gesztelyi a DTMK előtt a földművelésügyi minisztérium, majd a gazdaszövetség munkatársa volt.¹⁴ Igazgatóként a tanyakérdés rendezését útépítéssel, a közegészségügy, oktatás, közigazgatás, posta- és telefonhálózat fejlesztésével tartotta megvalósíthatónak. Emellett a tanyasi gazdák szakismereteinek bővítése, a kevésbé eredményes állattenyésztés javítása, valamint a mezőgazdasági ipar megteremtése és a villamosítás szerepelt a programban. 1927-ben a DTMK-n belül külön tanyai szakosztályt hoztak létre. Ugyanebben az évben tanyai közoktatásügyi értekezletet tartottak, majd három tanyakongresszust rendeztek: 1927-ben Szentesen, 1933-ban Szegeden, 1936-ban pedig Kiskundorozsmán.¹⁵ A DTMK-nak sikerült elérnie, hogy 1972-ben a tanyaközpontok fejlesztésére rendeletet adjon ki a belügyminisztérium.¹⁶ E rendelet viszont inkább csak a mezővárosi és vármegyei előjáróságokat felszólító irányadás volt, mintsem a tanyapolitika állami kézbevétele vagy valódi követelmény a községi-városi tanácsokra nézve. A teljesítés elmaradásának esetére nem tartalmazott szankciókat, csupán kilátásba helyezett egy szigorúbb törvénykezést arra az esetre, ha a tanácsok nem tesznek eleget a rendeletben foglaltaknak.¹⁷ Gesztelyi és a DTMK üdvözölte a rendeletet, de a kamarában későbbiekben hiányolták a tanyakérdés megoldására tett politikai erőfeszítéseket. Elismerően az 1926-ban elindított, Klebelsberg-féle iskolaépítési program eredményeiről tudtak nyilatkozni.¹⁸

Az 1920-as évek végén a tanyaközpontok fejlesztések hosszútávú céljaira vonatkozóan megjelent egy, a korábbiaknál messzebbre menő elképzelés is, amelyet többek között Kaán Károly erdészeti szakpolitikus képviselt. Kaán szerint nem csupán központok, hanem teljesen autonóm falvak létrehozására és a falusi gazdálkodásra való átállásra van szükség. 1927-es kötetében a Szent István-i letelepítések előképével¹⁹ hirdetett falvasítást, amelynek célja a mintaszerűnek tartott dunántúli településrendszer alföldi adaptálása volt. A falvasításkoncepció több tekintetben hasonlított a későbbi kommunista tanyapolitika célkitűzéseire.

A nagyszabású elképzelések a szerzők szerint tudatos és központosított irányítást igényeltek volna. A Gesztelyi-féle koncepcióban az állam vezetésével, de a városokkal és a tanyasiakkal együtt hajtják végre a modernizációt. Bár a városok hajlandóságában kevésbé bízott, de lehetségesnek tartotta a kompromisszumot. Úgy gondolta, hogy a tanyasiak igényei viszont többnyire egybevágóak a tanyakérdés megoldásának tervezett eszközeivel.²⁰ Kaán Károly ezzel szemben a modernizáció részeként állami telepítéspolitikát is sürget, és úgy gondolja, hogy

¹³ PINTÉR 1984: 432.

¹⁴ HAEFFLER 1940: 178.

¹⁵ PINTÉR 1984: 449–452.

¹⁶ A belügyminiszter 33.307/1972. III. B. M. számú körrendelete.

¹⁷ A rendelet szövegét lásd: GESZTELYI 1928: 252–258.

¹⁸ GESZTELYI 1928: 88, 259.

¹⁹ Kaán Károly szerint az államalapítás sikere azon is nyugodott, hogy a király birtokába vette a földterületek többségét, és azon erős központi akarattal úgy alapította meg és telepítette a városokat, hogy mindegyikben megvalósuljon az ipar és a mezőgazdaság összhangja. Ezzel az állami intervenció szükségességére kívánt példát mutatni. KAÁN 1927: 336–337., 340.

²⁰ GESZTELYI 1928: 3, 209.

„addig az Alföldet illetőleg sem kiterjedt kultúráról, sem megfelelő közigazgatásról, a közegészség javításáról, vagy a szociálpolitikai kérdések egészséges megoldásáról, de még egy kívánatos gazdasági fellendülésről sem beszélhetünk, amíg ezt a két kérdést” — a falvasítást és a közlekedés fejlesztését — „tervszerű átgondolással, a kormányzat minden ága tevékenységének egybehangzó, szerves együttműködésével [...] meg nem oldottuk.”

Kaán a Mussolini-féle olasz telepítéspolitikát tartotta példaértékűnek. Konceptiója szerint a nemzet egyetemes érdekeinek elsőbbségét kell szem előtt tartani, és olyan program kell, amelyben „nem érvényesülhet az egyéni önzés és a magánérdek”. A városokat a falvasítás akadályának tekintette, és azokat szinte teljesen kizárta volna tanyavilág feletti rendelkezésből. A faluvá alakulásról és a faluba költözésről végső soron maguk a tanyasiak dönthettek volna, a kormány feladatát ennek ösztönzésében és a jogi akadályok elhárításában jelölte meg.²¹ A két elképzelésnek számos közös eleme van, hiszen az állam vezető szerepét és a nemzetgazdaság hatékonysága mellett, elmondásuk szerint, a tanyasi lakosság igényeinek figyelembevételét mindkettő fontosnak tartotta. Gesztelyi gondolatai mégis inkább közelítenek a korabeli északi és nyugati típusú, fokozatosságra törekedő vidékmodernizációhoz, míg Kaán merít az autoriter rendszerek, így az olasz fasizmus stratégiájából is.²²

Erdei Ferenc, az ismert népi szociográfus, a kommunista programot levezénylő Tanyai Tanács majdani irányítója a háború előtt még élesen bírálta nemcsak a Kaán-féle elképzeléseket, hanem vele együtt Gesztelyit és a tanyakérdés valamennyi irányadóját. A koncepcióját összefoglaló 1941-es kötetének kiindulópontja az volt, hogy a célkitűzéseken túl az egész problémafelvetést is újra kell gondolni.²³ Erdei szerint a tanyarendszert mint magyaros települési és gazdálkodási módot nem kell megváltoztatni, sőt azt a jelenlegi formájában támogatni kell. Azaz például az állandó kintlakás ösztönzése helyett éppen a város–tanya kapcsolat erősítésére és a napi kijárási megkönnyítésére kell törekedni. Mindezt társadalmi és gazdasági érvekkel is igyekszik alátámasztani, amelyek konklúziója az, hogy a tanyasi gazdálkodás jobb és fejlődőképesebb, mint a falusi rendszer.²⁴ A végkifejlet ráadásul egy olyan politikai program volt, aminek célja a tanyák támogatásán túl a mezővárosi rendszer országos szintre való kiterjesztése. Erdei olyan „városépítő” programot alkotott meg, amiben a falu–város viszonyt még a Dunántúlon is a tanya–mezőváros kapcsolat mintájára alakítaná át.²⁵

Az elképzeléseket érdemes a tanya lakóhely- és munkahelyfunkciójának szemszögéből áttekintenünk. Míg a tanyaközpontosító elgondolások szerint a tanya munkahely és lakóhely térbeli egysége kell legyen, addig Erdei és Kaán szerint ideális az lenne, ha a kettő elválna, de míg az előbbi a lakóhelyet a mezővárosba helyezné (vissza), addig az utóbbi a kettőt új helyen, közel tartaná, de ugyancsak elválasztva. Itt még arra a jelentős nézeteltérésre kell utalnunk, hogy miközben egyes szerzők szerint a külterületi intézmény és az infrastruktúra teljes körű kiépítése az előfeltétele a felvázolt kulturális és gazdasági előrehaladásnak, addig mások csak az alapvető, főleg kulturális reformokat sürgetik, és azt várják, hogy a mentalitás formálódásá-

²¹ KAÁN 1927: 338–339, 343.

²² A két háború közötti európai vidékpolitika jellemző irányvonalairól lásd: VAN DE GRIFT—MÜLLER—UNGER 2022: 255–257.

²³ ERDEI 1976: 8, 12.

²⁴ ERDEI 1976: 240–242, 251.

²⁵ Politikai programját viszont a *Magyar város* című kötetében találjuk meg. ERDEI 1974: 209–234.

val igény támadjon a külterületi intézmények létrehozására, azaz a tanyaközpontok ugyancsak állami és városi segítséggel, de organikusan kialakulhassanak.²⁶

Az eszkalálódó háborús helyzet hátráltatta az eredmények gyakorlati alkalmazását. Az 1930-as években a belügy felmérte a tanyavilág közigazgatási reformjának lehetőségeit, de a rendezést a háború előtt nem sikerült megkezdeni. 1944-ben törvényben²⁷ kötelezték a városokat arra, hogy a lakosságszám függvényében állandó vagy ideiglenes közigazgatási ki- rendeltségeket hozzanak létre a határrészekben, és korlátozták a külterületi építkezéseket is. Végül soron viszont ez sem vette ki az önkormányzatok kezéből a tanyavilág ügyeit.²⁸

A tanyakérdés a háború után

A tanyákkal kapcsolatos politikát közvetlenül a háború után elsősorban közigazgatási és bel- ügyi kérdésként kezelték. Súlyát növelte, hogy az 1945-ös földosztás hatására számos újjazda költözött ki a kapott földjére.²⁹ 1945-ben és 1946-ban olyan területrendezéseket tettek ren- deletileg lehetővé, amelyek nyomán az első két évben annyi község született, mint a két háború között összesen.³⁰ A parasztpárti Erdei Ferenc, valamint az őt követő kommunista belügymi- niszterek 1945 és 1948 között összesen 46 új települést hoztak létre.³¹

A tanyakérdés megoldásának közelebbi koncepciója 1949-re körvonalazódott. Tulajdon- képpen megőrizte a korábbi, elsősorban közigazgatási szempontokat szem előtt tartó elgondo- lásokat, ugyanakkor összekapcsolta azokat a kollektivizálás vélt előfeltételének megteremtésé- vel, a tanyák felszámolásával.³² A szándék már nemcsak az volt, hogy önállósítsák a tanyás térségeket, illetve a közigazgatást és esetleg más intézményeket közelebb vigyenek a tanyák- hoz, hanem az is, hogy ezáltal eltűnjenek a szórványos külterületi lakhelyek, mivel azok akadá- lyozzák a nagyüzemi táblák kialakítását.

1949 elején végül megszületett az önálló tanyapolitikai szerv, a Tanyai Tanács. A tanácsot a kormány utasítására a Gazdasági Főtanács hívta életre. Elnökéül Erdei Ferencet nevezték ki, a szervezet hét tagját pedig a különböző minisztériumok, valamint az Országos Tervhivatal (OT) delegálta. Az OT az új szerv megalakulásakor annak elsődleges feladatát abban jelölte ki, hogy az előzetes felmérések alapján jelölje ki a tanyaközpontokat, és készítse elő az ott meg- valósuló jövőbeli beruházásokat.³³ Ennek érdekében a TT már 1949 telén olyan jogszabályi módosításokat kezdeményezett, amelyek később lehetővé tették a tanyaközponti intézmények kiépítését, valamint meggyorsították a tanyasiak beköltözését. Ennek kirívó példája volt az év elején kormányrendeletbe foglalt külterületi építési tilalom, amelynek értelmében a tanyákon tilos volt az építkezés, bővítés.³⁴

²⁶ Lásd: KAÁN 1927: 340; GESZTELYI 1928: 238; GESZTELYI 1928b.

²⁷ 1944. évi II. törvénycikk a tanyai igazgatás rendezéséről.

²⁸ ORBÁN 1986: 83.

²⁹ A becslések 25 ezer és 75 ezer közé teszik az új tanyák számát. ORBÁN 1980: 367; ORBÁN 1987: 85.

³⁰ ORBÁN 1987: 84.

³¹ HAJDÚ 1992: 105.

³² ORBÁN 1980: 372.

³³ ORBÁN 1987: 96–97.

³⁴ BELÉNYI 1996: 97–101.

A Tanyai Tanács felállításával végül megvalósult a tanyakérdés megoldásának korábban is hangoztatott előfeltétele, a centralizált és önállóított részpolitikai irányítás megszervezése. A TT részben a korábbi koncepciók irányát követte. 1950-ben kritizálták is a tanácsot, amiért az nagyban támaszkodik a tanyakérdés „burzsoá” irodalmára.³⁵ A legjelentősebb különbség abban mutatkozott meg, hogy a célként kitűzött ideális vagy „okszerű” gazdálkodást a párt-állam a téeszrendszerben jelölte meg. Ebből a perspektívából a tanyavilág ugyanolyan „anomáliának” számított, mint a falusi magángazdálkodási rendszert idealizáló koncepciók szerint.³⁶ Amellett, hogy a tanya kilógott a „normálisnak” gondolt településtípusok és gazdálkodási formák közül, fizikai valójában a nagyüzemi táblák kialakítását is akadályozta. A vázolt elképzelés tulajdonképpen a legegyszerűbb út volt, amit a magyar tanyakérdés eddigi irodalma és a szovjet kolhoz mintájának ötvözése kínált.³⁷

1949-ben a tanyakérdéshez hasonlóan a településtervezés is önálló részpolitika lett. Az alapelvek kidolgozásában az OT Beruházási Osztályának kutatóintézeteként létrejött Területrendezési Intézet (TERI, majd TERINT), valamint a műszaki egyetemen működő Város-tervezési Tanszék szerepe volt jelentős. A két szervezet országrendezési tervet készített, amelyben három osztályba sorolták a településállományt a fenntartásuk megtérülésének szempontja szerint. A gazdaságos településméretet 3500–4000 lakosságszámban állapították meg. A tervet 1950 őszére készült el, és bár nem vált törvényerejű rendeletté, a továbbiakban meghatározta a fejlesztési források elosztásának gyakorlatát.³⁸ A településpolitikai elvek mentén 1950-re a tanyaközségesítés során létrehozni kívánt falvak is nemkívánatosává váltak. A községesítés a téeszítéssel együtt pedig általában is az iparosítás szempontjai mögé szorult a források elosztása során. Az 1950-es évek adó-, beszolgáltatási és árrendszere a mezőgazdasági források nagy részét elvonta, és csak keveset juttatott vissza az érintett régiókba. A nagyberuházások között alig, 1950-ben például egyáltalán nem szerepelt mezőgazdasági befektetés.³⁹

A fenti település- és gazdaságpolitikai irányelveknek megfelelően végül 1950-ben két párthatározat vetett véget a tanyakérdés megoldási kísérletének.⁴⁰ A fordulat után a Tanyai Tanács feladata többnyire a kijelölések visszavonásában merült ki.⁴¹ A szervezet története a Nagy Imre-kormány alatt ért véget. 1954 februárjában a Minisztertanács elé terjesztették a megszüntetését, feladatait a Város- és Községgazdálkodási Minisztérium vette át. Emellett a községek felülvizsgálatát is szükségesnek tartották, minthogy néhány „nem életképes”, és „fenntartásuk nehezíti mind az igazgatást, mind a mezőgazdasági termelés fejlesztését.”⁴²

A falvasítás programjára jellemző technokrata tervezés arra alapozott, hogy a tudományos és technikai vívmányok segítségével a természet (beleértve az emberi természetet is) irá-

³⁵ ORBÁN 1987: 118.

³⁶ 1300/1949. Korm. rendelet a tanyaközpontok kialakításának előmozdításáról. BELÉNYI 1998: 167.

³⁷ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Erdei Sándor, amikor bátyja tanyapolitikai tevékenységére emlékezett: „akkor a kollektivizálás lázában gyakorlatilag ennél gyorsabb megoldást nem találtak a táblásítás útjában álló tanyak összevonására”. ORBÁN 1980: 371.

³⁸ BELÉNYI 1996: 87.; HORVÁTH 2022: 127.

³⁹ BELÉNYI 1996: 92.

⁴⁰ Az MDP KV Titkárság 1950. január 4-én és 1950. június 28-án hozott a községesítés feltételeit szigorító határozatokat. ORBÁN 1987: 109–117.

⁴¹ ORBÁN 1987: 118.

⁴² MNL OL XIX-A-59.2. A tanyai települések újabb szabályozása és a Tanyai Tanács megszüntetése. Előterjesztés a Minisztertanácshoz. 1954. február 8.

nyítható, a társadalom racionálisan megszervezhető, és nem utolsósorban az állam számára átláthatóvá és irányíthatóvá lehet tenni. A tervezett településeken a hagyományos közösségi tereket felváltották a központból irányított adminisztratív, gazdasági és kereskedelmi, oktatási és közösségi intézmények.⁴³ A létesítmények az emberi igények — pontosabban a tervezők emberi igényekről alkotott képének — egy-egy területét fedték le. Az kultúrát az iskola és a könyvtár, az egészséget az orvosi rendelő, az ügyintézkést a tanácsháza stb. valóságos jelenléte biztosította. A kezdeti idealista tervekben hiánytalanul, ugyanakkor *kizárólagosan* ezeket az intézményeket kívánták felépíteni a tanyaközségekben. A lista tükrözi, hogy a tervezők hogyan képelték el a „szocialistává” formált ember mindennapjait.⁴⁴ A tanyasiak összetelepítése során nem egyszerűen falvakat, hanem „szocialista falvakat” szerettek volna létrehozni. Ez a gazdasági szempontok figyelembevételén túl egy olyan épített környezet megteremtését is jelentette, amelyben a lakosok szociális és kulturális ellátása, termelése és fogyasztása, szabadidejének felhasználása is az állampárti normák szerint történik.

A kollektivizálás teljes körűvé válása után, az 1960-as évek első felében újabb diskurzus indult a tanyák sorsáról. 1962 nyarán a Hazafias Népfront (HNF) Országos Tanácsának kezdeményezésére Debrecenben ültek össze a tanyás megyék vezető népfronttagjai. Ezután az *Alföld* folyóirat kezdeményezett vitát az újságban *Tanyakérdés — sorskérdés* címmel.⁴⁵ Az újabb jelentős, immár országos tanyavita az 1970-es évek elejére bontakozott ki. 1973-ban a Hazafias Népfront és a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) tanyakonferenciát rendezett Kecskeméten. A tanácskozáson a Bács-Kiskun megyei párt- és közigazgatási vezetők egy része, a minisztériumok és egyes vállalatok képviselői, megyei és alföldi értelmiségiek (írók, újságírók, tanítók) jelentek meg.⁴⁶

Az MSZMP a X. pártkongresszusán foglalkozott a tanyakérdéssel, ahol kijelentették, hogy „a történelmileg kialakult tanyarendszer erőszakolt felszámolása ellentétes az egyéni és a közösségi érdekekkel is.”⁴⁷ A tanyasi élet és a tanyasi gazdálkodás folytatása tehát legitim egyéni döntés lehetett, amennyiben a megfelelő módon a tanyák elhagyása és az ottmaradás is „azonos irányba vezet: a szocialista társadalom normáinak és reális társadalom- és gazdaságpolitikai céljainak irányába.”⁴⁸ Az új narratíva szerint a „szocialista nagyüzemi gazdálkodás” keretei között a tanya megszűnése továbbra is „szükségszerű”, ugyanakkor „differenciált és lassú”. A kecskeméti konferencián a fogadó megye párt- és tanácsi vezetői úgy foglaltak állást, hogy a tanyavilág eltűnéséig az „átmeneti időszak” politikáját kell érvényesíteni.⁴⁹

⁴³ SCOTT 1998: 5, 195, 214, 249. A hasonló telepítések nem voltak idegenek a történelemben. A szovjet kollektivizáláson túl a magyar példához sok tekintetben hasonlíthatóak a gyarmati és a háború utáni állami afrikai falvasító programok. SCOTT 1998: 223–261.

⁴⁴ A *Tanyaközpontok 5 éves terve* alapján a községekben a következő létesítmények kaptak volna helyet: Elsősorban községháza, rendőrpihenő, jegyzői lakások, iskola és tanítói lakások, kút, telefon, bekötőút, posta és szövetkezeti bolt épült volna a falvakban. Egy második turnusban kultúrház, szövetkezeti székház, egészségház, hullaház, vasútállomás, különféle gazdasági épületek, magtár, rendőrőrs, tűzoltószertár és természetesen bekötőút egészítené ki a listát. MNL OL XIX-A-59.1. *Tanyaközpontok 5 éves terve. A TT 1949. április 15-i üléséről készült jegyzőkönyv melléklete*, 1.

⁴⁵ *Alföld* 1962: 80–85.

⁴⁶ A konferencia összefoglaló kötete: CSERKUTI—HORVÁTH 1973.

⁴⁷ ROMÁNY 1973: 5.

⁴⁸ ROMÁNY 1973: 84–85.

⁴⁹ ZÁM 1973: 43–44.

A záróelőadásban a HNF Országos Tanácsának titkárától az is elhangzott, hogy bizonyos, a téeszekkel jól összehangolt tanyák fenntartása nemcsak hogy lehetséges, hanem „kívánatos” is. Indoklása szerint „ezeken a tanyákon él számos mezőgazdasági nagyüzemi dolgozó, és emellett itt jelentős árutermelés folyik, amelyet sem most, sem a belátható jövőben nem tudna népgazdaságunk nélkülözni.” Illetve „azért sem valósítható meg gyors felszámolásuk, mert a mezőgazdasági üzemek munkaerőbázisai, s különösen a zöldségtermelésben és az állattenyésztésben több évtizedig fontos szerepet töltenek be.” Valamennyi tanya fenntartása azért is indokolt, mert „kevés a lakás, és városaink befogadó képessége nem bírná el a gyors áttelepülést.”⁵⁰

Azaz a mezőgazdasági termelés és a lakáshelyzet kedvezőbb alakulásának érdekében itt már hasznos tényezőnek ismerték el a tanyát, amennyiben az ottani termelés is hozzájárul a vizionált jövőbeli társadalom kialakításához — ahhoz a jövőhöz, ahol már nem léteznek tanyák. Ezt a kettősséget magyarázzák az *Alföld* hasábjain folyt vita zárószorai:

„A tanyára éppen azért van átmenetileg szükség, hogy majdan megszűnhessen. Ez nem ellentmondás, hanem a távlatos megoldásra tekintő szem megosztott figyelve, amely egyszerre látja a ma gondjait és a távolabbi jövő felemelő örömeit, a szocialista gondoskodás és humanizmus történelmi folyamatának ívelő stációt.”⁵¹

A kecskeméti konferencia záróelőadásának sorai pedig így összegzik a diskurzus új sarokpontjait:

„Mi tehát nem arra törekszünk, és nem lehet ez távolabbi célkitűzés sem, hogy megszüntessük a tanyákat. Arra törekszünk, hogy megszüntessük azokat a hátrányos körülményeket, amelyek között a tanyákon lakó emberek élnek. Ez a körülményektől függően a tanyák megszüntetésével, más esetekben a tanyákon folyó életmód vagy a tanyák épületállagának lényeges megváltoztatásával oldható meg.”⁵²

1973-ban a modern tanya közkeletű képét úgy festették le, mint ahol villany, televízió és hűtőszekrény van. Az elmaradott tanya ezzel szemben nádfedeleles és petróleumlámpás. Az előbbi talán már a „tanyaszocializmus”, farm és nem is tanya — veti fel a szerző, mintegy kiemelve a létesítményt az elmaradottságot jelképező fogalom alól.⁵³ A „szocialista fejlődés” és a „technikai civilizáció” tanyasi térhódítása során „rangja szerint az első” a villamosenergia, mert azt követi a háztartási gép, a világítás, a televízió, a rádió, a háztáji munka gépesítése, a vezetékes vízzel a fürdő és az öntözés.⁵⁴ Immár lehetségesnek tűnt, hogy a tanyasiakat a tanyán maradás mellett is becsatolják a tömegkultúrába, és sajátos módon a tömegtermelésbe is. Ennek lehetőségét a korábbiakhoz hasonlóan a technikai fejlődés kérdésének tartották.

⁵⁰ CSERKUTI—HORVÁTH 1973: 138.

⁵¹ *Alföld* 1964: 340.

⁵² CSERKUTI—HORVÁTH 1973: 138.

⁵³ ROMÁNY 1973: 7.

⁵⁴ CSERKUTI—HORVÁTH 1973: 48.

Összefoglalás

Alapvetően négy nagy cezúrát határozhatunk meg a tanyakérdés történetében. Az agrárius politikai körök és mezőgazdasági szakemberek problémafelvetését, a két háború közötti időszak „nemzeti kérdéssé” emelt tanyakérdés-diskurzusát, a háború utáni gyors és erőszakos tanyafelszámolás politikáját, valamint a kényszerkollektivizálás lezárása után egyfajta válságkezelési-kiútkeresési szakaszt. A háború előtti fősodró koncepciók szerint a tanya alkalmas arra, hogy professzionális gazdasággá válhasson. A tanyaközpontokban a létesítmények úgy épülének fel, hogy a földet és a munkaerőt megtartsák a tanyasi keretek között, de az optimális termelés érdekében megkönnyítsék a gazda állandó jelenlétét a föld közelében. A falvasítás hívei ezt tagadták, és csak a falusi keretek között tudták elképzelni a kívánt gazdasági, valamint azzal összefüggő társadalmi és kulturális fejlődést. Az MDP és a Tanyai Tanács ugyancsak tagadta a tanya alkalmasságát, de az ideális gazdálkodást már nem a falusi magán-, hanem a kolhoz típusú „közös” művelésben látták. A kollektivizálás után azonban a kisüzemi — háztáji — termelés nélkülözhetetlennek bizonyult. A tanya fenntartása mellett szólt a lakáshiány problémája is. Emiatt a vita újra arról szólt, hogy a tanyavilág jelenlegi viszonyaihoz igazodva mennyiben és hogyan válik lehetővé a modernizációként prezentált átalakítás. A diskurzus a résztvevők számára tulajdonképpen az alföldi termőterület, valamint a tanyasi gazdaságokban lekötött munkaerő produktívabb hasznosításáról szólt, tehát túlmutatott a tanyavilág és a tanyasi társadalom problémáin. Előbb nemzeti, később a jövőbeli „szocialista társadalom” megteremtésének szempontjából is releváns kérdésként mutatták be az Alföld és a tanyavilág belső gyarmatosítására született koncepciókat. A tanyavilágra a háború után valóban „felszámoló-dás” várt, amely később a rendszerváltozással is tovább fokozódott. Az új falusi otthonok felépítése, a „kalákázás” vagy a városi megtelepedés során a volt tanyasiak jelentős túlmunkát vállaltak, és az elköltözés radikális életformaváltással járt.

Felhasznált irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-59.1–4. Tanyai Tanács (1949–1954).

SAJTÓFORRÁS

1962 Tanyakérdés — sorskérdés. Vitaindítás és beszámoló egy tanácskozásról. *Alföld* 13/5, 80–85.

1964 Zárszó a Tanyakérdés — sorskérdés vitához. *Alföld* 15/4, 340.

SZAKIRODALOM

BELÉNYI Gyula

1996 *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Szeged: Csongrád Megyei Levéltár.

1998 Községi önállósítások az Alföld területén a 20. században. *Limes* 11/2–3, 161–178.

BÓDY Zsombor

2020 Hatalmi viszonyok a mezőgazdaság érdekképviseleteiben Trianon után. Az 1920-as kispazda frakció és a mezőgazdasági kamarák elitjének társadalmi arculatáról. *Agrártörténeti Szemle* 61/1–4, 177–188.

CSERHÁTI Sándor

1907 *Az Alföld mezőgazdasági viszonyainak reformja*. Budapest: Pátria.

CSERKUTI Ferenc — HORVÁTH László (szerk.)

1973 *Mi lesz a tanyákkal?* Budapest: Hazafias Népfront.

ERDEI Ferenc

1974 *Magyar város*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

1976 *Magyar tanya*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

FORSTER Géza

1907 *Javaslatok az alföldi gazdálkodás javítására*. Budapest: Pátria.

GESZTELYI NAGY László

1928a *Magyar tanya*. Kalocsa: Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája.

1928b A tanyarendszerű település jelentősége Magyarországon. *Társadalomtudomány* 6–8, 417–422.

HAEFFLER István (szerk.)

1940 *Országgyűlési almanach 1884–1994. Az 1939–44. évi országgyűlésről*. Budapest.

HAJDÚ Zoltán

1992 A Tanyai Tanács története. A „szocialista tanyapolitika” alapvetése és a tanyakérdés megoldásának radikális, voluntarisztikus kísérlete, 1949–1954. *Alföldi Tanulmányok* 14, 105–124.

HORVÁTH Gergely Krisztián

2022 „Szerepkör nélkül”. Falvak a Kádár-kor településpolitikájában. In HORVÁTH Gergely Krisztián (szerk.): *Ellenszélben. Településpolitika és a falvak a kommunista diktatúra évtizedeiben*. (Magyar Vidék a 20. Században.) Budapest: ELKH BTK Történettudományi Intézet — Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 123–152.

KAÁN Károly

1927 *A magyar Alföld*. Budapest: MTA.

Magyar életrajzi lexikon

Elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/> (2024. 09. 21.)

[NÉVTELEN]

1905 A földmivelési és növénytermesztési szakosztály ülése. (1905 nov. 16). *Köztelek* 92, 1905. 11. 22., 1914–1917. <https://doi.org/10.25291/VR/1905-VLR-11>

ORBÁN Sándor

1980 Tanyaközpontosítási, községesítési kísérletek a felszabadulás után. In PÖLÖSKEI Ferenc — SZABAD György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest: Akadémiai, 362–398.

1987 Az MKP és az MDP kísérletei a tanyakérdés megoldására. *Párttörténeti Közlemények* 33/4, 80–127.

PINTÉR Ilona

1984 Duna–Tisza-közi Mezőgazdasági Kamara 1922–1946. *Agrártörténeti Szemle* 26/1–2, 431–474.

ROMÁNY Pál

1973 *A tanyarendszer ma*. Budapest: Kossuth.

SCOTT, James C.

1998 *Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.

VAN DE GRIFT, Liesbeth — MÜLLER, Dietmar — UNGER, Corinna (szerk.)

2022 *Living with the land: rural and agricultural actors in twentieth-century Europe*. Boston: De Gruyter.

ZÁM Tibor

1973 Gondunk: a tanyavilág. *Forrás* 5/3, 42–51.

20th Century Concepts of Internal Colonization of the Great Plain and the “Tanyavilág”

One of the most striking long-term consequences of the desertification of the Hungarian Great Plain was the development of specific frontier-use practices of market towns and the spread of ‘tanya’ farms, the formation of the ‘tanyavilág’ (tanya-world). At the end of the 19th century, the grain crisis drew the attention of agricultural experts to the economies of the Great Plain, thereby initiating the scientific and political discourse known as the ‘tanya question’. The tanya question was simultaneously an economic and social issue, and it was approached with this awareness in mind. Essentially, four major turning points can be identified in the history of the tanya question: the raising of the issue by agrarian political circles and agricultural experts; the interwar period’s discourse elevating the tanya question to a national issue; the rapid and violent tanya-liquidation policy after the Second World War, and a crisis management and solution-seeking phase after forced collectivization.

